
BUDENOVE TRAKE

BORIS BUDEN

Pitanja postavljali Snežana Ristić i Radonja Lepasavić

"Ko ste Vi, gospodine..." – Buden?

Intelektualac sam, najopćenitije govoreći, određenije – publicist. Nekada sam bio iz Zagreba, sada dolazim iz Beča u Beograd. Nisam više hrvatski intelektualac, ali ne bih mogao reći da sam austrijski, nego sam neka vrsta modernog, postmodernog ili kako god netko želi... mobilnog intelektualca opće upotrebe.

Prevodilac sam Frojda, to mi se često zaboravlja, a to je na neki način ključno, da sam ja hrvatski prevodilac Frojda i da sam frilenser od početka do kraja; bio sam u upravnom odboru hrvatskog Fonda za otvoreno društvo, nisam više, prije deset godina sam otišao u Austriju. Ključnu ulogu u mom intelektualnom, teorijskom stasanju odigrali su Slovenci, na prvom mjestu Slavoj Žižek, slovenska lakanovska škola, općenito Slovenci. U kulturno-intelektualnom smislu Slovenija je moja dežela, razumije se – samo u tom smislu, ni u kom drugom.

Intelektualci iz drugih sredina koji žive u Austriji uglavnom su emigranti koji težište stavljaju na svoja područja. Meni se to događa, a ja nastojim ne prihvatiti taj identitet. Nisam na privremenom intelektualnom radu na Zapadu, ono što je austrijski ali i evropski politički, kulturni, i ideološki problem doživljam neposredno kao moj problem. O tome intenzivno u zadnje vrijeme pišem i u tome sudjelujem. U ovom trenutku sam u intenzivnijem smislu bečki intelektualac nego zagrebački zbog puke činjenice da ja više objavljujem u Beču nego u Zagrebu i da sam više javno artikuliran u austrijskom političkom problemu nego u hrvatskom.

To nije samo moj problem. Postoji u zapadnoj Evropi cijeli sloj imigranata, stranaca, zovite ih kako god hoćete, koji ne pripadaju evropskom demosu, ne pripadaju evropskom političkom narodu. U jednoj diskusiji u Austriji rekao sam da tražim politička prava ali ne austrijska, ne u smislu da hoću austrijsko državljanstvo da bih mogao postati pripadnik austrijskog političkog dru-

štva i imati pravo glasa, nego tražim takvo riješenje problema koji će dovesti u pitanje austrijsku nacionalnu državu. Ja nisam neprijatelj hrvatske nacionalne države, ja sam neprijatelj austrijske nacionalne države i, konzekventno, razumije se, srpske nacionalne države. U tom je smislu moje oduševljenje 5. oktobrom ograničeno.

Čekaj malo, rekao si: "Nisam više hrvatski intelektualac"?

Nisam nacionalni intelektualac. To je bitno. U onom smislu u kojem intelektualnost u suvremenom svijetu sebe oslobađa vezanosti, fiksiranosti za nacionalni politički element, za nacionalno političko društvo, u tom smislu ja to nisam. Ili, projektivno, radim sve da ne budem.

Što se tiče naših intelektualaca koji su u najvećoj mjeri bili uvijek ne samo nacionalno svjesni nego su bili sama artikulacija nacionalne ideje, volje, političke volje nacije, prije samih političara, i konačno artikulacija onog što je najvažnije, i to je ključna uloga koju su odigrali, ne u smislu u kojem su definirali nacionalne ideologije, nego u smislu u kojem su definirali što je to realno, što je to normalno i što je to poželjno. U onom smislu u kojem su tvrdili, kako je to u sasvim konkretnom hrvatskom slučaju riječ, da Hrvatska čineći zločine nad srpskom manjinom u Hrvatskoj ne čini nikakve bitno strašnije zločine od onih koje su činili saveznici bombardirajući Drezden na kraju Drugog svjetskog rata i ubijajući stotine hiljada nevinih ljudi, dakle – da radi nešto potpuno normalno i realno. Riječ je o Stanku Lasiću, velikom, priznatom, demokratskom uzoru, uzoritom hrvatskom intelektualcu kome nitko ne može

pripisati nikakvu nacionalističku euforiju, a još manje stvaranje ili konkretizaciju nekakve nacionalističke ideologije. Ono što je on radio, naprotiv, jeste objašnjavanje, artikulacija takozvane normalnosti, definicija šta je to realno. Tako je mnogima bilo realno da je ubijanje ili streljanje tisuća muslimana u Srebrenici obrambeni čin, mnogima je bilo sasvim realno da se Srbija brani u Vukovaru, odnosno Dubrovniku, kao što je i mnogima u Hrvatskoj bilo realno i normalno i nipošto nacionalistički da je jedina šansa da Hrvatska bude slobodna demokratska zemlja u tome da nestane srpske manjine iz Hrvatske. To je bilo normalno, i to se dogodilo. Masa hrvatskih intelektualaca koja pojedinačno ipak reagira, reagira prekasno i ne reagira osporavanjem realnosti i normalnosti takvih zbivanja. Primarni smisao nije bio stvaranje nacionalističkih ideologija, dapače, mislim da najveći krivci, u intelektualnom smislu, za sve zlo koje nam se dogodilo nisu nacionalistički intelektualci nego intelektualci koji su definirali što je normalno i realno u našim prilikama. Oni koji su diskurzivno stvorili ono što smo mislili da je stvarnost.

Sintagma nacionalni intelektualac kod nas je notorna činjenica. Ljudi misle da je potpuno normalno da u Srbiji srpska nacionalna kultura bude hegemonijalna. Još nisu uspostavili distancu prema vlastitom nacionalnom identitetu tako da ga vide ograničeno, da ga vide kao partikularnu vrijednost, da ga vide, naposljetku, kao nešto prolazno, kao nešto zamijenjivo nečim drugim. Oni su primitivni naivni esencijalisti (smeh) u filozofskom smislu. Naši intelektualci.

Budući da "nacionalni" intelektualac (više) nisi, osećaš li se bliskim tzv. jugonostalgičarima?

Ja sam jugonostalgičar u sasvim određenom smislu. Mislim da je političko iskustvo bivše Jugoslavije formativno iskustvo za buduće generacije. One probleme kakve smo imali u bivšoj Jugoslaviji imaćemo u slijedećem procesu koji je na dnevnom redu ovog trenutka u velikom globalnom političkom procesu, a to je ujedinjenje Evrope. Raznih formi političkih rješenja kakve smo smatrali isključivo komunističkim morat ćemo se ponovo prisjetiti u našoj političkoj budućnosti. Za mene jugonostalgija nije puka vezanost za prošlost, niti puki rad žalovanja – kako bi to rekao Frojd, u kojem se opraštam prizivajući slike bolje prošlosti definitivno i konačno opraštajući se od nje ulazeći u ovaj život, ne, nego je u mjeri u kojoj se kritički reflektira to iskustvo bivše Jugoslavije kao odlična popudbina za budući politički rad, za budući politički život. To je suvremeno iskustvo. Zaoštro rečeno – bivša Jugoslavija ima puno više veze sa budućom Evropom no što ove naše male države i ovaj trenutak u kojem živimo, ova tragikomična nakupina hendikepiranih nacionalnih država, odnosno okupacijskih zona i protektorata na ovim prostorima, ima veze sa suvremenim svijetom.

Aktivno si učestvovao u polemikama koje su se vodile povodom prošlogodišnje vojne intervencije; čitan si i rado viđen u Beogradu, a prošle godine je časopis R.E.Č. objavio prevod tvog teksta "Saving Private Havel".

Svi smo na neki način znali da se jedan dio srpske ili beogradske javnosti, intelektualnosti ili demokratskih snaga prošle godine nalazio u nekoj vrsti nemoguće situacije, nemoguće odluke. Tada sam već mislio da to nije nužno da bude tako

zato što lojaliteti, kako su postojali u to vreme, nisu za mene bili zatvoreni horizont. Lojaliteti, s jedne strane, demokratskim vrijednostima u svakom smislu dakle, od demokratske revolucije 1789. do danas, i s druge strane lojalnosti, i tu se za mene postavlja pitanje lojalnosti, komu, čemu? Naciji, istini. Šta je bila ta druga strana, ta druga strana te dileme? Zašto je na koncu bilo tako teško biti protiv svoje nacije? Zašto ne? Mislim da za mene, iz mog ličnog iskustva, to ni u kojem trenutku nije bilo teško. Dakle, biti protiv svoje nacije za mene nije nemoguća situacija ali ostalo je pitanje argumentacije, artikulacije toga, nečega što je bilo s onu stranu dileme. Ja sam mislio da sam osetio u celoj toj intervenciji jednu temeljnu slabu tačku. Ta temeljna slaba tačka je bila tačka nepostojanja političke opcije. Dakle, zbijalo se nešto što je imalo svoju logiku i moglo se pričati kako i zašto se desila ta intervencija, moglo se govoriti o povredi suverenosti, o obrani suverenosti itd. Međutim, primjetio sam, kako na Nettajmu tako općenito i u cijeloj javnosti, da sâm politički sadržaj tog zbivanja niukoliko nije osvješten a ponajmanje kritički osvješten. Odnosno, primjetio sam da je bilo sasvim eksplicitno rečeno da je cilj intervencije obnavljanje autonomije Kosova kakva je ona bila od Ustava 1974. To mi se učinilo fantastično smiješno budući, dakle, da najveća svjetska sila, jedina koja je ostala, sa tih 17 ili koliko ih je već bilo, država uključenih u NATO, dakle demokratskih država svijeta, bombardiraju jednu postkomunističku zemlju da bi obnovili komunistički status quo. Apsurdno ali istinito. Komunističko postignuće je Ustav '74. Oni su imali potpuno jedan eklektički politički cilj. Činjenica da nikome na Zapadu nije bilo osvješteno da je zapravo Klinton faktički ništa

drugo nego titoistički komunistički volunzarist u tom trenutku i da nikakvu drugu političku logiku nema, to je dakle bilo za mene ishodište. Moja poruka je bila da je Zapad, odnosno NATO, doduše vojni i materijalni div ali da je to politički patuljak koji nema nikakvu viziju budućeg svijeta, štoviše nema nikakvu logiku kojom bi mogao rješavati tekuće političke, aktualne probleme u našem svijetu. Mislim da je problem bivše Jugoslavije, odnosno razlog zbog kojeg se bivša Jugoslavija raspala i te kako aktualan problem, odnosno da su taj problem – način raspada, razlozi raspada – nešto što ima više veze s našom budućnošću nego s našom prošlošću. Ta ideja je za mene već početak nekakvog alternativnog mišljenja. To znači da se problemi koje susrećemo razumijevaju u ključu u kojem on ima veze s budućnošću a ne s prošlošću. Zašto? Zato što nas onda u tom trenutku diraju izravno u točke naše odgovornosti za ono što činimo, za naše djelovanje, a ne u ono za što ne možemo biti odgovorni, a to je ono što su radile prošle generacije, oni drugi. Dakle, mislim da je već to na neki način alternativni moment.

Čini se da ti sve ovo vreme u stvari tragaš za alternativnim načinima promišljanja političke stvarnosti?

Pitanje alternativnog mišljenja, alternativnog reflektiranja zbivanja zapravo je duboko i teško pitanje. Zašto? Zato što u suvremenom svijetu faktički alternative nema. I cijela ova priča koja je tako žalosno, sa Srbijom i sa bombardiranjem, osramotila ostatke ostataka evropske i svjetske ljevice koja je mislila da je zaštita srpske suverenosti ujedno i pozicija ljevice, odnosno nešto što ima smisla još braniti, da je to moguća realna alternativa ovome drugome, samo je

pokazala do koje mjere je ta tzv. ljevica izgubila bilo kakvu vezu sa realnošću. U suvremenom svijetu tvrdi se da jedva ima ideologije. Tvrdi se također da je i povjest nešto što je završeno i da uglavnom onom što postoji, dakle postojeće, jeste po sebi nešto bez alternative, suvremeni kako politički tako i ekonomski oblici.

U čemu se, po tvom mišljenju, ogleda nesvodiva specifičnost jugoslovenskog političkog podneblja?

Čini se – to je možda moja temeljna teza – da nacija kao politički subjekt na ovim prostorima, i to se dokazalo posljednjih deset godina, nisu sebe političke uspostavile u onom smislu u kojem nisu uspostavile svoju političku odgovornost prema ljudskim pravima, prema vladavini zakona, prema temeljnim demokratskim načelima suvremenog svijeta. I u tom smislu one ne postoje kao suvremene nacije.

Na ovim prostorima još se nije uspjelo sprovesti ono na čemu počiva ideja suverene demokratske nacije: razlika između takozvanog liberalnog nacionalizma i njegovih totalitističkih devijacija. Ovdje se pokazalo u svim pojedinačnim slučajevima – hrvatskom, srpskom... da takozvani koncept liberalne svijesne nacije koja vodi računa o ljudskim pravima, koja demokraciju ima kao prvo osnovno načelo i svrhu svog političkog djelovanja, nije ostvarila. To je ostalo kao neka vrsta utopije, otprilike kao komunizam u SFRJ. Gradimo nacionalne države stalno ponavljajući tezu da je nacija jedini okvir demokracije, ali nikako da se demokracijom taj okvir ispuni. Tako smo imali socijalizam tvrdeći da je klasno društvo u nestajanju, da se ide ka slobodi, ka izjednačavanju materijalnog i duhovnog rada što je sve bilo kontrafaktički, ali

mi smo uporno tvrdili da je to tako. Na isti način sada tvrdimo da je nacija temelj demokracije. Gdje je to ona temelj demokracije – nek mi netko pokaže u ovoj Jugoslaviji gdje je ona to bila! Gdje su široke narodne mase dotične nacije ustale, ne protiv Slobodana Miloševića, nego protiv zločina Slobodana Miloševića? Gdje su ustale protiv zločina Franje Tuđmana? Gdje su rekle: nećemo trpiti zločince u naše ime? Nigdje te narodne mase nisu ustale i srušile te režime, koliko znam.

Iz tog rakursa: kako danas misliti sam raspad Jugoslavije?

79 Teorija o raspadu Jugoslavije ima veliki broj i ovdje ću podsjetiti na onu mog kolege Dejana Jovića iz Zagreba koji je napisao knjigu koja će uskoro izaći na engleskom, koji ima jednu takvu tezu koja ponovo tumači raspad Jugoslavije kao posljedicu komunističke ideologije. Teza izgleda otprilike ovako: Jugoslavija nije država koja je srušena, Jugoslavija nije država koja se raspala utjecajem vanjskog faktora, nije država koja je pokleknula pred erupcijom nacionalizma nego je država koja je odumrla. Odumrla je zato što je bila zasnovana na antietatističkoj ideologiji, odnosno ideologiji samoupravljanja. Za razliku od ostalih država u suvremenom svijetu, jugoslavenska država je građena tako da je sama sebe prisiljavala na odumiranje, odnosno sama je sebi oduzimala ono što državnoj moći pripada. Jović je uzeo jedan od možda najzgodnijih primjera, početkom '91, kao što se svi sjećate, postoje vojska i policija u Jugoslaviji, a kada se uvozi oružje u Hrvatsku, šta rade vojska i policija? Snimaju film o tome. Dakle, to je nešto što je apsolutno nezamislivo u normalnim državama gdje je valjda funkcija vojske i policije da sprije-

či zločin. Ovdje se komunistička vojska i policija ponaša kao medijski faktor. Odnosno, oni dakle idu s kamerama i pokušavaju, pazite, preko svog filma utjecati na svijest masa. Pretvaraju se u neku vrstu propagandne mašinerije ako hoćete u pozitivnom smislu, ali ne obavljaju svoju funkciju. Teza Jovića, naravno, ima jednu poteškoću. Da, u redu, Jugoslavija je bila zasnovana na ideji samoupravljanja, odnosno odumiranja države, ona je bila zasnovana na komunističkoj ideologiji ali ostaje pitanje – da nije bilo te ideologije, na čemu bi ta država trebala biti zasnovana? Jović pokušava odgovoriti da bi trebala biti zasnovana na jugoslavenstvu. Jugoslavenstvu. Zašto? Istraživanja su tada već pokazivala da, što je jedan veoma zanimljiv proces, krajem 80-ih raste nacionalizam u bivšoj Jugoslaviji ali za pravo čudo paralelno raste i jugoslavenstvo. Tako da se predviđalo da bi popis '91. mogao pokazati u Jugoslaviji čak četvrtinu stanovništva koja se mogla deklarirati kao Jugoslaveni. Postoji ona teza o ekonomskim razlozima raspada. Jugoslavija se raspada kada dinar postaje konvertibilan, kada velika inflacija od 25.000% u aprilu '91. pada na 0,2% i kada pod uvjetima konvertibilnog dinara devizne rezerve rastu za nekih 1,5 milijardu dolara. Pri čemu su najveći problemi, manje-više u tom trenutku, što se tiče budućnosti, osigurani, odnosno rešeni kreditima. Dakle, Jugoslavija se raspada s jedne strane jer je bila u tom trenutku naprednija, po svim parametrima, od svih istočnih zemalja, imala je najlabaviji oblik komunizma, komunističke diktature, i bila je u uzlaznoj putanji ekonomskoj, u fazi opće demokratizacije. Ostaje pitanje zašto se to zbiva? Teza je Jovićeve da je problem u tome što je Jugoslavija bila zasnovana isključi-

vo na komunističkoj ideologiji. Ponavljam pitanje – na čemu drugome?

Jer kad '90. napokon u Jugoslaviju dolazi demokracija, ona se pojavljuje bez ikakvog koncepta, bez novog koncepta solidarnosti među jugoslavenskim nacijama koji je bio u stanju zamjeniti proleterski internacionalizam. Jović u svojoj ideji misli da je Jugoslavija imala jednu jedinu šansu – da raste broj Jugoslavena. I da se stvara nešto što je jugoslavenska kultura. Ali to proturječi samim temeljima AVNOJ-a, odnosno onome na čemu je Jugoslavija zasnovana.

Žar Jugoslavija nije stvorena 1918?

Ne, nije, tada je osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca što je bitna razlika. Ajmo do kraja apsurd dotjerati. Osniva se država koja se ne zove u skladu sa svojom ideološkom namjerom. Osniva se država koja se zove država Srba, Hrvata i Slovenaca a njena ideološka namjera je Jugoslavija, odnosno jugoslavenstvo, odnosno jugoslavenska nacija. Onoga trenutka kada ona postaje Jugoslavija njena ideološka namjera je druga: samostalne nacije. Dakle, to je ta mjena koja se dogodila ali faktički u tih 70 godina nije postignut nacionalni supstrat, odnosno Jugoslaveni nisu stvoreni. Jović misli da je to tako potrajalo još 10-15 godina onda bi broj Jugoslavena rastao sa 25, 30, 40 i jednoga dana bismo imali tzv. jugoslavensku naciju.

Da li je taj raspad Jugoslavije, da li je to što se dogodilo nešto što je isključivo stvar komunističke prošlosti ili ima veze sa budućnošću. Ispričaću vam jednu anegdotu. Naime, prošle godine sam bio na jednom skupu u Blajburgu a tema skupa je bila – Uključenje Slovenije u

Evropsku uniju. Sudjelovali su ne političari nego teoretičari politike, političkih nauka iz Slovenije i iz Austrije i htjeli su zapravo promatrati kako se operacionalizira skoro uključenje Slovenije u Evropsku uniju. Na kraju skupa jedan Austrijanac je postavio slovenskoj delegaciji pitanje: "Vi imate, za razliku od nas, dugogodišnje iskustvo života u jednoj višenacionalnoj zajednici. Na osnovu tog iskustva, što biste vi nama koji nemamo to iskustvo mogli poručiti? Što bismo mi trebali u budućem ujedinjenju Evrope učiniti?" Na što su Slovenci rekli: "Odmah prekinuti svako proširenje na istok jer što više razlika, to je veći problem". Dakle, taj tolerantni multikulturni evropski stav koji je zapravo pun benevolentnosti i želje da se ubuduće tolerantno različiti identiteti ujedinjuju odašilje dakle tu poruku i hoće da mu se ta poruka potvrdi a dobiva natrag rasistički stav. Kulturrasistički stav, to je jedan termin koji se ovdje još ne rabi ali znamo da je odnos Srba prema Albancima rasizam, da je odnos Hrvata prema Srbima rasizam, da je odnos Slovenaca prema Balkanu rasizam i da je rasizam taj koji je motivacija i sam ideološki medij unutar kojeg se delegiraju ideje kao što je i ova konkretna ideja, pri čemu Slovenci idu dalje u tom trenutku. U istom dahu su rekli – mi nećemo pristati na ono što traži Joška Fišer, a Joška Fišer je u to vrijeme u Berlinu kao privatna osoba održao predavanje o federalizaciji evropske unije, odnosno ideji da bi evropska unija u budućnosti trebala biti zasnovana kao federacija. Odmah su, naravno, svi skočili, a Slovenci su u tom trenutku rekli da tako nešto ne mogu prihvatiti jer to je parola jedan čovek – jedan glas a to je nešto protiv čega su nastupili na samom početku jugoslavenske krize, odnosno da neće

80

prihvatiti trenutno aktuelnu ideju političkog ujedinjenja Evrope koja kaže da će veće nacije, kao što su Nemačka, Engleska, Francuska, imati na primer jedan glas, a manje nacije će biti grupirane pa će npr. Slovenija, Moldova, Litva, Estonija imati po jedan glas, drugim rečima Slovenci ne vide razloga da idu ispod onoga što su imali u bivšoj Jugoslaviji gde su, kao što znamo, bez obzira na veličinu, nacije imale jedan glas. Dapače, i pokrajine su imale jedan glas. Dakle, taj moment iskustva raspada očigledno ima puno više veze sa našom u ovom trenutku i srpskom odnosno jugoslavenskom budućnošću nego sa zajedničkom prošlošću kao komunizmom. Odnosno pitanja s kojima se suočila Jugoslavija '90/91. u trenutku svoje demokratizacije jesu pitanja koja Evropska unija još sebi nije realno postavila a koja je očekuju, odnosno očekuju je odgovori na ta pitanja.

Postoje, međutim, naznake da se određene političke snage u mnogim evropskim zemljama na razne načine približavaju slovenačkom pogledu na stvari?

Desni internacionalizam je na dnevnom redu u zapadnoj Evropi. Rasisti svih zapadnoevropskih zemalja stvaraju forme svog udruživanja na više razina od pukog desničarskog ekstremizma. Slučaj Hajder je samo bio znak novih neslučenih mogućnosti konzervativnih evropskih snaga što će se pokazati tek u u budućnosti. Razumjevanje u Evropi među tim takozvanim desnim konzervativnim – ja upotrebljavam termin – među rasističkim evropskim snagama koje su aktivan faktor. Bez obzira na to da li je riječ o terorizmu, političkom ekstremizmu, oblicima konzervativnih kulturnih projekata i kulturnih identiteta. U zadnje vrijeme je to ideja Kršćansko-demo-

kratske unije u Njemačkoj o takozvanoj vodećoj ulozi njemačke kulture u Njemačkoj, u drugim parametrima, jer kod nas je tako nešto razumljivo. Kada biste rekli nekome u Hrvatskoj da je možda problematično to da u Hrvatskoj vodeća kultura bude hrvatska on bi vas smatrao luđakom, u Njemačkoj se u najmanju ruku diskutira o tome, postavlja se pitanje da li je u Njemačkoj u redu da njemačka kultura bude vodeća kultura. I o tome se vodi otvorena diskusija. Kod nas je to notorna činjenica. Svako bi proglasio patološkom činjenicom nekog ko bi tvrdio da nije nužno da u Hrvatskoj nije nužno da vodeća kultura bude hrvatska, odnosno u Srbiji srpska. Forme suvremenog evropskog rasizma kod nas se uopće ne prepoznaju kao rasističke, kod nas su one dio svakidašnjice, dio demokracije, dio dnevne normalnosti, a tek treba napraviti korak i prepoznavati u njima rasistički element.

U biti, danas je svaki rasizam kultur-rasizam. To je skraćena. Rasizam je staro uvjerenje da između rasnih identiteta dolazi do napetosti, danas taj biološki element ne igra nikakvu ulogu, danas je pojam kulture, kulturnog identiteta to što određuje. Naturalizaciju koju je pojam biološkog identiteta imao danas je preuzela kultura. Ako hoćete, Balkan, pojam Balkana kao negativnog elementa rasistički je pojam.

Dobro, uzimimo da si pokazao da je odnos Srba prema Albanima kultur-rasizam, da je to i odnos Hrvata prema Srbima, da je kultur-rasizam odnos Slovenaca prema Balkanu i Evropljana prema Rusima... i da je kultur-rasizam u osnovi koncepta moderne evropske nacionalne države. Ali nisi nam rekao šta misliš da treba da se radi sa tim (jedanaesta teza...)? Kako protiv kultur-rasizma?

Najviše što u borbi protiv rasizma može postići suvremena, zapadna liberalna demokracija jest takozvana tolerancija, dakle ono što je svrha i cilj ideologije multikulturalizma. Naravno, svatko će kod nas reći, pa što fali tome, u krajevima u kojima smo se do jučer klali, ostvarena tolerancija među pripadnicima različitih kulturnih odnosno etničkih identiteta izgleda kao raj. I doista, tolerancija, pragmatički gledano, izgleda vrijedna naših težnji. Ona je uostalom sastavni dio demokracije, pa se na neki način i podrazumijeva. Problem je međutim u tome što nam se ta tolerancija danas ukazuje kao neka vrsta utopijske projekcije. Jednoga dana, u budućnosti, ako budemo ovdje na Balkanu dobri i poslušni, ako ćemo se ponašati onako kako nam kažu na Zapadu da se moramo ponašati, dakle ako ćemo strpljivo i marljivo graditi demokraciju, pravnu državu, poštivati ljudska prava, stvarati slobodne medije i neovisnu kritičku javnost, demokratsku političku kulturu, realizirati slobodno tržište i slobodan protok roba i kapitala u mjeri u kojoj to od nas očekuje suvremeni globalni kapitalizam i ako ćemo u tom smislu svakoga dana u svakom pogledu sve više napredovati, čeka nas na koncu ugodan i bezbrižan život u uzajamnoj toleranciji i poštovanju svih mogućih razlika. Super, samo zločinac bi mogao biti protiv ove perspektive. Pa ipak, postavljam pitanje kako to da nam se tolerancija ukazuje iz još naizgled nedostupne budućnosti kad se ja još sjećam te tolerancije kao sastavnog dijela realnosti u kojoj sam živio. Pa eto, ja sam u Beogradu u jednoj kasarni, u jednoj jedinici, u jednoj te istoj prostoriji proveo godinu dana s pripadnicima različitih nacija, kultura, religija i nismo se bili klali međusobno. Naravno da nije bilo idealno,

naravno da smo se svađali i pričali ružne viceve jedni o drugima, a ponajviše svi o Bosancima Muji i Hasi, naravno da su nad nama bdjeli i KOS i SDB i Partija i Savez socijalističke omladine i hrpa sitnih špicla i doušnika, balkanskih špijuna i špijunčića, i nismo imali slobodne izbore i slobodno tržište, ali toleranciju smo imali. Kao što smo imali i tradiciju tolerancije koja se mjeri stoljećima. A imali smo je ne zato što je ona imanentni dio našeg kulturnog identiteta, nego zato što su bili ostvareni ideološki i politički uvjeti za tu toleranciju, svejedno koji i kakvi oni bili, osmanlijski, austrougarski ili titoističko komunistički. Danas nam se ta tolerancija prodaje kao jedinstveno kulturno dobro zapadne demokracije koje se postiže kulturnim unapređivanjem, a ne političkom borbom. Zato je i tako razumljivo zašto ta tolerancija nije funkcionirala kad je trebalo zaustaviti bombardiranje Vukovara, opsadu Sarajeva, protjerivanje Srba iz bivše Krajine, ukratko kad je trebalo spriječiti krvavo rasulo bivše Jugoslavije. Sjetimo se samo onog besprimjernog cinizma kojim se Zapad odnosio prema ratu u Jugoslaviji – a zašto se ti primitivni Balkanci međusobno kolju umjesto da kao mi žive u miru i međusobnoj toleranciji? Taj prezir prema povijesnoj stvarnosti i ljudima uopće, ta odvratna elitistička mizantropija istog je karaktera kao i ono slavno pitanje kojim je aristokracija komentirala vijest o narodnim masama koje su gladne kruha: A zašto ne jedu kolače? Samo što je klasnu paradigmu zamijenila kulturna. Dakle, prva stvar je ne pristati na tu priču, ne prihvatiti ulogu evropskog kulturnog debila kojeg treba podvrgnuti specijalnom odgoju da bi naposljetku ipak bio primljen u društvo normalnih. Uzroci rata

u bivšoj Jugoslaviji su politički, a ne kulturni. Stoga je kritika kulturalizacije naše postjugoslavenske ali i evropske političke stvarnosti jedini izlaz iz ove ponižavajuće situacije, ponižavajuće ne samo za nas nego i za Evropu.

Naša budućnost je dakle – globalna?

Nisam povijesničar i ne mogu sva ta bijela prazna mjesta ispuniti ali mogu vam odgovoriti na neka pitanja. Kada me pitate šta je Zapad, pitajte me da li je Vatikan Zapad? Zapad znači da je Vatikan isključen iz onoga što se zove političko društvo zato što Zapad znači sekularizaciju pa je Vatikan jedna mala država a u suvremenim evropskim demokracijama zapada ne postoji državna crkva osim u Hrvatskoj zbog specijalnog ugovora sa Vatikanom. A kada kaže da oni vode svaki svoju različitu politiku, za Srbe je to bilo u martu prošle godine najmanje bitno jer su dobili zajedničku politiku Zapada u veoma konkretnom, jedinstvenom obliku bombi. Zapad i te kako može voditi zajedničku politiku, kao što svi znate. Kao što je Srbija protiv ujedinjenog Zapada izgubila rat.

U planu proširenja Evropske unije je i Turska. Evropska unija u svom konkretnom političkom planu ima uključanje ne samo Muslimana u Bosni, nego ogromne, vojno snažne muslimanske sile koja će postati njen dio pa će budućí srpski vojnici u zajedničkim evropskim jedinicama za hitnu intervenciju vježbati zajedno sa turskim, poljskim i engleskim vojnicima. To vam je perspektiva. A par Bosanaca što će tu biti, to manje-više nije bitno.

U ovom trenutku kada govorimo o Muslimanima bilo bi fer iz ove situacije na primjer shvatiti i da je kurdski problem srpski pro-

blem, ako možete shvatiti da je to budućé pitanje. Turska demokracija je naše zajedničko pitanje. A o nekakvim državama, o muslimanskim enklavama čemu govoriti kada ćete imati državetinu i to daleko moćniju od svih nas zajedno na bivšem Balkanu kao vojnu silu, ekonomsku silu, turističku silu u ovom trenutku. Kulturnu i u svakom drugom pogledu, nogometnu... (smeh)

Šta u toj varijanti biva sa tzv. suverenitetom?

Tu nema nikakvih iluzija budućí da je suverenost luksuz onih koji si to mogu priuštiti. Nacije na bivšim jugoslavenskim prostorima si to ne mogu dopustiti. To je konkretno hrvatski slučaj. Franjo Tuđman vjeruje u suverenost, on iskreno i dosljedno vjeruje u suverenost i sam se suočava pragmatički sa granicama svoje suverenosti, odnosno odriče se te suverenosti da bi postigao konkretno, da bi rešio ratni zaplet. On je uspio pobosti barjak hrvatski na hrvatske granice i to je bio njegov projekt. Pri tome je on u ekonomskom, političkom smislu napustio svaki sadržaj te ideje suverenosti. To se već i prije znalo da je američki ambasador taj koji odlučuje o tome što se u Hrvatskoj zbiva. Potpuno je jasno da Hrvatska nije članica NATO-a, odnosno Hrvatska nije u NATO-u, ali NATO je u Hrvatskoj, kao što svi znate. Dakle, prošle godine nije bilo nikakve riječi o tome da li će i kako će se Hrvatska odnositi prema NATO intervenciji, američki oficiri su se ušetali u kontrolu leta i preuzeli komandu. Zar je bilo ikakve druge mogućnosti? Hrvatski mediji su slobodni neovisni mediji u vlasništvu VAC-a, uglavnom svi, i u tome se ni u čemu ne razlikuju od austrijskih medija koji su svi u vlasništvu VAC-a i od većine ogromnih jakih

medijskih kuća u Evropi, a to je nešto što je samo pitanje vremena dok mi ovdje razgovaramo, to je proces koji se odvija, pa će i ovdje mediji biti pretpostavljam u vlasništvu ne znam koga. Kao što u zagrebački *Globus* dolazi iz Njemačke netko tko određuje politiku, što ima pozitivne strane jer oni neće dopuštati šovinistička divljanja kakva su sebi neovisni mediji u Hrvatskoj dopuštali. Jedan od efekata. Ali, ako to ne znate banke su kupljene, "Telekom" je Njemački Telekom, "Rade Končar" je "Siemens", "Tesla" je "Erikson", pri čemu nitko ne zna da li je itko od njih išta platio i koliko, odnosno u najmanju ruku ne zna se koliko je ko dobio za to što je to privatizirano, odnosno mi ne znamo da li je "Siemens" platio deset maraka za "Rade Končar" ili nije, ali znamo da je "Dojče telekom" 100 miliona dolara uplatio na račun HDZ-a u irskoj banci. Dakle, to su nekakvi elementi sa kojima je potpuno apsurdno i smiješno govoriti o suverenosti. Trenutak iskrene autentične ljubavi prema Srbiji nastaje u trenutku kada Koštunica kaže: "Neću izručiti Miloševića", na što Hrvati shvaćaju da to što oni sebi ne mogu dopustiti Srbi mogu, i da su opet na koncu ostali šonje i kukavice, i da su opet Srbi glavni kitovi na sceni. I to je definitivni hrvatski poraz i sramota onih što su izlazili pred Košunicu – doslovno šaka jada ih se skupila da bi protestirala, a ostali šute jer znaju da su izgubili, da su potrošili cijelu priču.

Pobjeda hrvatske demokracije na čelu sa Račanom i nije ništa drugo nego na neki način priznanje realnosti odnosno konačno pokapanje iluzija suverene države. Ovdje je postojala do 5. oktobra ta ideja o srpskoj suverenosti koja očigledno nije imala nikakve šanse. Dakle, manje-više bićemo veoma bliski u bu-

dućnosti. Svi ćemo biti zajedno u nečijim tuđim rukama, što je potpuno normalni i legitimni proces globalnog kapitalizma u kojem se zna da široke mase pauperiziranih, proleterizirane djece, maloljetnika zapravo, jesu ono što proizvodi konfekciju zapadne Evrope. Dakle, azijska djeca za bakšiš oblače Evropu. To je nešto s čime se živi i to je pitanje nepostojanja oblika solidarnosti, ne između Srba i Hrvata nego faktički pitanje nepostojanja... Dakle, činjenica je da je i Srbija u ovom trenutku dio i te priče a ta je priča nešto, po mome sudu, što će biti puno zanimljivije i nešto gdje ćemo se, u pričama i u pokušaju odgovora na pitanja, moći puno prije i puno intenzivnije zbliziti, odnosno smisleno razići, no na razini Srbi, Hrvati, Slovenci i drugi jer su to očigledno potrošene priče.

Zar se ne bojiš (pitanje je psihološko-pragmatško) da će se ovdášnji koljači još više raspojasati definišući se simptomom nečeg evropskog i modernog, a da će se oni koji se protiv njih bore pasivizirati pred saznanjem da je istočište zla tamo odakle su dosad dobijali pomoć za tu borbu?

Najveće ishodište zla je u vlastitoj gluposti, neznanju i umišljenosti, a ne u Evropi, Balkanu, Americi ili Vatikanu. Htjeti razumjeti gdje je vlastito mjesto u svijetu, shvatiti sebe izvan lokalnih okolnosti, kao dio općih procesa, doživljavati svoju sudbinu kao nešto što dijelimo s drugim ljudima, sredinama, kulturama, čija riječ i stav o nama vrijedi za nas barem jednako kao i naš stav o njima, drugima, o tomu se radi. A kad je o koljačima riječ, ne vidim zašto bismo trebali uvažavati njihove stavove. Zar su oni, koljači, ti koji će nam i danas, nakon što su nas jednom već klali, još uvijek određivati horizont mogućeg, determinirati naš odnos prema istini

u kojoj živimo? Odlučno odbijam svaku obzirnost prema koljačima. Njima je mjesto najprije pred sudom, a onda, ako već ne pred streljačkim strojem, bar na doživotnim robijama. Njihov posao je da tucaju kamenje, a ne da kroje našu budućnost.

Uostalom, naš problem nije ni bio u raspojasanim koljačima nego u našim nikakvim antikoljačima. Zapravo, pitanje je gdje su ti antikoljači, postoje li oni uopće. Kao da je hrvatska opozicija dobila zadnje izbore na nekoj antikoljačkoj platformi, kao da je 5. oktobra u Srbiji pobijedio neki antikoljački front. Nitko se tu na našim prostorima još nije otvoreno suprotstavio snagama šovinizma i rasizma koje su imale i i dalje imaju podršku širokih narodnih masa. Tko se ovdje u Srbiji suprotstavio otvoreno, politički, sveprisutnom šovinizmu prema Albancima. Pa ovdje još vlada uvjerenje da bi onaj tko bi javno izašao s tezom da su i Albanci ljudi, jednako vrijedni kao i Srbi, bio istog trena politički mrtav. Gdje su te demonstracije na kojima se zastupa potreba bilo koje vrste političke solidarnosti s Albancima. A svi znamo da je problem Kosova bez toga nerješiv i da nema izlaza dok neki Srbi i neki Albanci ne prepoznaju neki svoj zajednički politički interes i dok ne postave sebi neki zajednički politički cilj. To treba reći upravo sada kada Zapad nekritički aplaudira srpskoj demokraciji, kao što je aplaudirao hrvatskoj prije par mjeseci. A te takozvane hrvatske demokratske mase ni u jednom trenutku nisu prepoznale kao svoj demokratski interes na primjer povratak srpskih izbjeglica u Hrvatsku. Jest, oni su bili protiv Tuđmana, ali ne i protiv njegovih političkih i vojnih postignuća, koliko god ti bili nedemo-

kratski odnosno čak zločinački. Te takozvane demokratske mase ne samo da nisu u stanju same zahtjevati kažnjavanje svojih zločinaca nego takve zahtjeve doživljavaju kao ultimativno poniženje.

Naposljetku nije taj sveprisutni kulturrazizam odnosno šovinizam koji je mobilizirao naše koljače to što nas tako radikalno razlikuje od Evrope. Pa u Njemačkoj već godinama traje jedan nepriznati rat, rasistički pogrom protiv imigranata, protiv hendikepiranih i ljevičara u kojima je broj mrtvih već prešao stotinu. Tu nisu ubrojeni oni crnci ili punkeri koje su nacisti na smrt pretukli nakon što su popili par piva, jer to su onda, pravno gledano, učinili pijanci, a ne nacisti. Ali zato u toj istoj Njemačkoj nema demonstracija nacista bez protudemonstracija njihovih protivnika, nema koljača bez antikoljača i to je ono što nas razlikuje od Evrope. To treba reći danas u Srbiji u kojoj još vlada sramotni srpski antigermanizam, kao neka vrsta srpske, endemske slaboumnosti. Jest, u Njemačkoj ima rasizma i nacizma napretek, ali dva tri njemačka punkera imaju više antirasističke i antifašističke svijesti nego cjelokupna demokratska opozicija Srbije na čelu s Koštunicom.

Ako istoriju raspada Jugoslavije razumeš kao riznicu pitanja i problema buduće Evrope, kakve su šanse za opstanak takve, ujedinjene Evrope?

Kao što se bivša Jugoslavija nije raspala zbog sudbine, nego zbog politike, tako i Evropu ne čeka nikakva jugoslavenska sudbina, nego nejasna politička budućnost, koja ima mnogo toga zajedničkoga s pitanjima na kojima se raspala Jugoslavija. Riječ je o još neizvjesnom modelu

demokratske zajednice sastavljene od političkih naroda koji su već organizirani u nacionalne države. To je uostalom bio i slučaj s bivšom Jugoslavijom. Ta zemlja nije bila zasnovana ni na kakvom zajedničkom etničkom ili kulturno-povijesnom identitetu, nego je bila rezultanta povijesne kontingencije i tada vladajuće komunističke ideologije, na prvom mjestu ideje proleterskog internacionalizma. Na temelju te ideje, kojoj se danas mnogi svisoka smiju iako je još nisu u stanju zamijeniti ničim boljim, djelovala je konkretna forma političke solidarnosti među narodima bivše Jugoslavije. Svi smo mi osim toga sudjelovali u jednom globalnom, epohalnom projektu, bili smo dio svijeta i svijet je bio dio naše političke stvarnosti. Ideologija pobjedonosne liberalne demokracije, odnosno današnjeg globalnog kapitalizma nije međutim ponudila nikakvu solidnu zamjenu za proleterski internacionalizam, nikakvu platformu političke solidarnosti, osim jednako utopijske formule takozvanog slobodnog tržišta. I što je na kraju jedan Slovenac imao zajedničko s jednim Makedoncem, odnosno Albanac sa Srbinom? Ništa! Ostalo je slučaj, odnosno posljedica sasvim konkretnih političkih odluka. Ništa se nije moralo dogoditi kao što se je dogodilo, nitko nije morao izgubiti ni vlas s glave, a kamoli život. Već danas nitko razuman nije u stanju objasniti što smo tim ratovima postigli? Samo to da se s deset godina zakašnjenja, puno siromašniji i nemoćniji uključimo u političke projekte ujedinjenja Evrope koji su još tada, prije izbivanja rata, ionako bili naša jedina realna šansa.

*Kako inače definišeš vlastitu ideološko-političku poziciju?
Kako bi to bilo lijepo kad bih jednoznačno mo-*

gao odgovoriti na ovo pitanje, kao što je to nekad bilo moguće. Ideologija kao kompaktni set stavova o svijetu odnosno načela praktičnog djelovanja danas više ne postoji. Ni liberalizam, kao jedina, pobjednička ideologija, ne vidi više sebe kao ideologiju. U Hrvatskoj su svi liberali. I nacionalisti i socijaldemokrati i pozicija i opozicija i svi misle da im je mjesto u samoj sredini društva dok je sve ostalo ekstremizam. Nedavno sam, zajedno s još nekoliko ljudi, zbog potpisivanja jedne peticije protiv novog ministra kulture u Hrvatskoj proglašen lijevim teroristom. Od ljudi kojima su zadnjih deset godina pod nosom promaršile čitave falange ustaša, a da ni riječi nisu rekli o desnom terorizmu. Za hrvatsku liberalnu građansku elitu potpisati jednu peticiju protiv socijaldemokratskog ministra teroristički je akt, ali ubijati srpsku djecu usred Zagreba je nešto je zbog čega se nimalo nisu uzrujali. Nikakvu hajku nisu pokrenuli protiv prononsiranih ubojica, dapače, još ih trpe na slobodi. Kakvog smisla ima onda govoriti o lijevom i desnom pod tim okolnostima. Slično vrijedi i za Srbiju. Kako bih mogao reći da sam ljevičar u zemlji u kojoj kao ljevičari važe Mirjana Marković ili Ljubiša Ristić i u kojoj je takozvana ljevica proteklih desetak godina osiguravala političku infrastrukturu najgorim koljačima. Ti pojmovi kod nas nemaju smisla i uopće mislim da pojam lijevog u današnjim okolnostima ne može više imati ništa zajedničkog s nacijom odnosno s politikom unutar okvira nacionalnih država. Ne može se više biti srpski, hrvatski ili njemački ljevičar. Ta priča je jednom zauvijek okončana. Moje ideološko i političko mjesto nalazi se u još nedefiniranom prostoru transnacionalnih intelektualnih i političkih komunika-

cija, gdje se danas generira senzibilitet za svepri-
sutnu društvenu nepravdu kao i kritička svijest o
globalnim hegemonijalnim odnosima.

*Kakvu je ulogu u artikulaciji tvoje političke, ali i kulturne
pozicije, odigrao Arkzin (kao projekat u širem smislu reči)?
Arkzin je bilo glasilo antiratne kampanje Hrvat-
ske u početku, koje se onda osamostalilo i bilo je
u jednom dobrom dijelu, u početku 90-ih, uz
Feral Tribune, jedno od ta dva projekta koji su, ne
bez ponosa to kažem, sačuvali na neki način čast
i identitet intelektualnosti ali u svakom slučaju u
jednom širem smislu i moralnosti, odnosno
časti. I danas, kada izgleda da se ovde zaključuje
to razdoblje, mislim da je to iskustvo važno.
Problem koji sam imao onda imam i danas, a to
je problem kako o tome što se zbiva misliti dru-
gačije? Kako ne biti puki eklektik?*

87

*Arkzin više ne postoji u onom smi-
slu u kojem je postojao a ni ja više nisam član
Arkzina. Moguće je ispričati tu priču subjektivno,
moj put kao individuum kroz Arkzin. Ne mislim
da je sudbina Arkzina nekakva specifična priča.
Arkzinu se dogodilo ono što se u pravilu takvim
projektima događa. Alternativnim, marginal-
nim, osviještenim, političko kulturnim projek-
tima, uvjetno rečeno, otpora. Arkzin je proizišao
iz hrvatske antiratne kampanje i bio je bastradni
model veze između novinarskog profesionali-
zma, tvrde teorije i političkog antimilitaristič-
kog, antinacionalističkog civilno-društvenog
aktivizma. On nije bio nikakav profesionalni
medij, ali vrijednost Arkzina je u tome što niko ni
nije insistirao da to bude profesionalni medij.
Imao je svoju kulminaciju i točku razlaza, raspa-
da u kojoj su postojale dvije mogućnosti takođe
ne tipično arkzinovske nego dvije tipične*

mogućnosti: ili u pravcu takozvanog news-mag-
azina, profesionaliziranog medijskog projekta
kakvi već postoje, ili u pravcu kulturološkog
artističkog projekta. U tom trenutku sam opti-
rao za artistski projekt jer nikad nisam imao
viziju novinarskog profesionalizma – to me
nikad nije fasciniralo niti sam se poistovećivao s
time, i time sam unapred potpisao svoju smrtnu
osudu. Dalji razvoj u pravcu dizajna, onoga što
se zove prepres studio, u smislu artistskog kon-
cepta isključivao je mene. Jedino što sam u biti
mogao raditi i što znam raditi je pisati i govoriti.
Dizajn nije najbolji medij za pisanje i govore-
nje. Pisanje i govorenje treba svakako dizajn,
dizajn treba pisanje i govorenje ali jedno drugo
nužno ne prodaje. U ovom trenutku Arkzin je
doživio tipičnu sudbinu ne samo hrvatskih, ne
samo balkanaskih, nego općih evropskih i svjet-
skih političkih trendova – žrtva je kulturalizaci-
je. Počeo je kao politički svjestan da bi završio
kao kulturno artistski projekt. Usput da kažem,
čitav otpor Hajderu u Austriji je počeo na isti
način, kao politički osviješteni projekt da bi
završio kao kulturno artistski projekt. Svjedoci
otpora su umjetnička dela, nažalost, a ne sruše-
na vlada.

U početku smo tumačeni u kodu
izdaje nacionalne stvari. Bili smo slika neprija-
telja, neobična slika, budući da nismo bili ozbi-
ljan neprijatelj nego se na nas gledalo s visoka
tako da smo bili predmet sprdnje. Cijela kul-
turna i intelektualna scena je od početka do kra-
ja nastojala ne shvatiti nas ozbiljno i to je konze-
kventno provela do danas. U početku nije bilo
pokušaja da se spozna tko smo i u kom smislu
smo mi nekakvi ideološki neprijatelji. Bili smo
isključeni element. Danas, međutim, sa

demokratskim promjenama, situacija se promijenila, uznapredovala je i – što se tiče mene i nekih od nas – danas je potpuno jasno tko smo mi u Hrvatskoj: mi smo danas doslovno takozvani ljevičarski teroristi. To je termin koji je prvi upotrijebio Slobodan Prosperov Novak, nekadašnji predsjednik hrvatskog Pena, komentirajući našu peticiju. Petoro nas u Hrvatskoj je zahtjevalo ostavku ministra kulture Vujića zbog izjave o takozvanim hrvatskim vješticama, odnosno ženama disidentkinjama koje su bile napadane cijelo vrijeme u Hrvatskoj kao izdajnice, izdajnice hrvatske nacionalne stvari jednako kao i mi. Njemu je u jednom intervjuu u *Globusu* postavljeno pitanje da li će ih pozvati da se vrate natrag, na šta je on rekao da mu to ne pada na pamet, da hrvatska država u odnosu na te intelektualke nije ništa zgriješila, i da hrvatska država neće napraviti istu grešku koju je napravila Francuska sa Lujom Ferdinandom Selinom. Pogodila nas je ta usporedba budući da je Selin antisemit koji je surađivao otvoreno ideološki potpuno predano sa Višijevskom vladom, sa nacifašizmom, mislili smo da je to skandalozno, napravili smo peticiju, zahtjev za ostavku na što je krenula hajka, kako je to već obično u Hrvatskoj, sa optužbom da se radi o ataku lijevog terorizma na novu vlast. To nije bio samo Slobodan Prosperov Novak, nego je ta sintagma ubačena u javnost. Slijedila je jedna anketa u novinama hrvatske intelektualne scene u kojoj su svi koji su do sebe nešto držali pod svojim fotografijama osudili napad na ministra Vujića i osudili atak lijevog terorizma. Čak i liberalni novinari, recimo riječkog *Novog lista*, politički komentatori, u sasvim serioznim političkim komentarima, upozoravali su da Hrvat-

ska danas stoji doslovno *pred opasnošću lijevog terorizma*. Hrvatska javnost je u tolikoj meri derealizirana da nitko nije primjetio da pet potpisnika jedne peticije danas nastupa kao opasnost hrvatske države – dakle, prvi put smo postali definitivno detektirani kao konkretna teroristička opasnost u jednoj zemlji, u situaciji, u javnosti u kojoj deset godina vlada otvoreni desni teror, to treba doslovno shvatiti. Pod nosom te intelektualne hrvatske elite marširale su crnokošuljaške falange krvavih ruku, a da ni jednom od njih nije palo na pamet da prozbori i jednu riječ o desnom terorizmu. Što se mene tiče, intervenirao sam kratkim polemičkim tekstom u *Feral Tribunu*, ali nemam namjere popravljati hrvatsku elitu. Ako ona mene želi isključiti u formi lijevog terorizma, prihvaćam tu formu (smeh). Ukazivati na kontrafaktičnost je kontraproduktivno. Osjećam se sve ugodnije u situaciji moga isključenja, a njihovo priznanje, odnosno inkluzija mi sve manje treba. U ovom trenutku kao lijevi opasni terorist, čemu se mogu naravno samo smijati, na neki način napuštam hrvatsku scenu.

A „Bastard“?

Bastard je imao nekoliko svojih izdanja, ali u ovom trenutku je sve skupa završilo. Ne postoji više. Ja sam u ovom trenutku isključivo jedan od urednika bečkog časopisa *Špringering*, časopisa za suvremenu umjetnost. Pišem o umjetnosti u onom smislu u kojem u jednom bečkom časopisu o umjetnosti postoji interes za takav tip intelektualca kao što sam ja, politiziranog, socijalno svijesnog, socijalno situiranog. U tom smislu pišem o umjetnosti a ne kao umjetnički kritičar, nego kao politizirani kultur kritičar.

... i jedan od pokretača „editio Bulgarica“?

Bulgarika je nagrada kojoj je doslovce kumovao Stanko Lasić izjavom da je u Hrvatskoj danas srpska književnost interesantna onoliko koliko i Bugarska, i tu nagradu je prvi dobio Mileta Prodanović. No još mu nije uručena zbog financijskih poteškoća, što sve ima veze sa civilnim društvom koje je bilo podržavano do demokratskih promjena, a onog trenutka kad je demokracija pobjedila više nikome nije financijski toliko bitno stalo da podrži suradnju ovih naroda budući će oni sami surađivati iz vlastitog interesa. Sama izvedba te nagrade za koju se još nadam da će opstati nije dovršena. Srpska književnost se u Hrvatskoj razumje i samo je pitanje vremena kada će se ne samo književnost nego svi oblici kulturne komunikacije razvijati sami od sebe. Ključnu ulogu će odigrati mlade generacije, upravo one koje u Hrvatskoj na primer ne znaju čitati ćirilicu, one će s jedne strane učiti tu ćirilicu da bi mogle komunicirati, a s druge strane i Srbi će se, što je veoma razumljivo, u većoj mjeri no do sada odricati tog pisma za volju bolje, brže, i financijski opravdanije komunikacije. Ne treba žaliti ni za ćirilicom ni za hrvatskom autentičnom latinicom koja ne zna ćirilicu.

Negirao si kohezionu ulogu (da li i postojanje?) bivšeg jugoslovenskog kulturnog prostora, da bi onda učestvovao u projektu "srpske" biblioteke u Hrvatskoj. Nije li to kontradiktorno?

Ja sam negirao odnosno kritizirao iluziju da je taj zajednički jugoslavenski kulturni prostor mogao odigrati ulogu kohezionog faktora u političkom smislu. Nikakva kulturna kohezijska sila nije mogla nadoknaditi nedostatak političke kohezijske sile. O tome je riječ, a ne o banalno-

sti postojanja kulturne komunikacije na bivšem jugoslavenskom prostoru. Ta kulturna komunikacija će se ionako uskoro obnoviti i oživjeti. To je logično. Ali ne treba očekivati da će to bitno promijeniti političke prilike. A što se *Bulgariće* tiče, pa sama riječ kaže. To je poziv na kulturno komuniciranje šire i bogatije od onog bivšeg jugoslavenskog. Ja sam bio jugoslavenski patriota taman toliko koliko sam i hrvatski, dakle nimalo. U tezi Stanka Lasića, da će ga srpska književnost zanimati koliko i bugarska, prepoznao sam kulturasizam prije svega prema Bugarima, a tek sekundarno prema Srbima. Osim toga, zar nije zgodno da se družimo pod bugarskim imenom?!

U jednom intervjuu, relativno davno, rekao si, otprilike – da ne postoji niko u Hrvatskoj ko bi mogao da postavi suvisla pitanja Deridi. Koja bi mu pitanja Ti postavio?

Poanta je bila u tome da naša intelektualna scena, ne samo hrvatska nego, kako mi se čini i srpska, ima isključivo pasivno receptivni karakter u odnosu na suvremene teorije. Ne zato što nema talentiranih ljudi koji nisu u stanju informirati se o suvremenim svjetskim intelektualnim trendovima, nego zato što ti ljudi, naši filozofi, intelektualci ne reflektiraju relevantno svoju vlastitu povijesnu situaciju. Oni misle da se teorija nalazi u Parizu, odakle je treba avionom dopremiti ovamo. Vjeruju da će im Derida teorijski objasniti njihovu nesretnu povijesnu praksu. Ja naprotiv mislim da oni sami trebaju osmisliti tu svoju konkretnu povijesnu praksu. Derida nek dolazi samo onda ako će ga ovamo dovesti njegov vlastiti intelektualni interes. Onako kako su ovamo u vrijeme Praxisa hodočastili ondašnji, kako se to lijepo kaže, velikani svjetske filozofske

misli. Ali praksisovci, bez obzira na to što mi mislili danas o njihovim intelektualnim postignućima, nisu bili turistički agenti, a još manje intelektualni podvodači kao mnogi naši intelektualci danas. Bili su normalna intelektualna djeca svoga vremena sa stavovima i idejama koje su u to vrijeme očigledno bili relevantni na međunarodnoj sceni. I u tom smislu još uvijek su nam svijetli uzor. Od ove dijagnoze izuzimam slovenske lakanovce, jer oni definitivno imaju svoj intelektualni identitet i svjetski prestiž, samo se često zaboravlja da njihovo rodno mjesto nisu pariške stipendije, ni gostovanja velika- na, nego slovenska i jugoslavenska kulturna društvena i politička javnost u kojoj su oni osamdesetih bili intenzivno angažirani i koju su neposredno kritički reflektirali. Zato se danas hodočasti u Ljubljani, da se ondje nešto nauči.

A bivšim i sadašnjim krležolozima (ako ih ima) u Hrvatskoj?
Krleža ih stvarno nije zaslužio. Priredili su mu drugi pogreb, sramotniji od prvoga kao i od svega što se Krleži dogodilo za života. Krenuli su s njegovog živog djela odsijecati takozvane patološke izrasline, boljševizam, jugoslavenstvo, ljevičarstvo, titoizam, ateizam, socijalni angažman itd. S namjerom da spasu Krležu kao Hrvata. Da ga mobiliziraju za svoje kulturrasističke projekte. Što je primjerice učinio Flaker pretvarajući Krležu u ideologa takozvanog europejstva koje se odvaja od Balkana. Riječ je o nečuvenom intelektualnom primitivizmu i tim krležolozima nemam namjere postavljati nikakva pitanja niti išta diskutirati s njima. Prema njima osjećam samo intenzivno intelektualno gađenje. Za razliku od hrvatske kulturne scene koja ih duboko poštuje i koja se njima iskreno ponosi.

Rekao si, više puta: Zagreb je sve dalje...

Ubikvitet je još jedino što mi je autentično blisko. Tajna domovine je zapravo u tome što se ona može naći bilo gdje. Svako mjesto na ovom svijetu je dovoljno dobro da posluži kao domovina. Upravo se zato danas tako dobro osjećam u Beogradu, puno bolje nego u Zagrebu. Beograd je za mene nešto što može biti svugdje, čas me podsjeća na Bruklin, čas na Jerevan, čas na Karlovac, pa opet na Beč... Glavno je da me ne podsjeća na Srbe, da nije za mene nekakva prijestolnica Srba. To je zadnje što me u tom Beogradu zanima. A posebno mi je drago što sam došao direktno iz Beča, pa se ovdje ne moram osjećati kao Hrvat.

Društva pijanih pesnika funkcionišu i u Hrvatskoj i u Srbiji, nacionalne književne veličine (Aralica i Ćosić) odigrale su svoje uloge u polupismenom narodu, a kritika njih se i posle svih silnih demokratizacija na obe strane smatra ekscesom. O čemu se tu zapravo radi?

Svaki narod koji se kao takav osjeća ima potrebu za svojim pjesnicima i to je donekle razumljivo. Nije međutim jasno zašto pjesnici koji se kao takvi osjećaju imaju tako silnu potrebu za svojim narodom. To više nije nimalo samorazumljivo. Kao nacionalni ideolozi, Ćosići i Aralice zapravo su bili i ostali amateri. Njihove nacionalne ideologije bespomoćno su glupe i primitivne. Da nije bilo političke kataklizme nitko ih ne bi ni primijetio.

Zapravo mislim da je tu riječ o jednom kulturnom modelu koji definitivno kao takav odumire. Kulturne potrebe novih generacija neće se više fiksirati na te i slične vrijednosti, što ipak ne znači da neće na svoj način biti ideološke.

Pripadaš generaciji "medijski osveštenih" intelektualaca. Stanovište svoje prve knjige u samom njenom uvodu opisuješ kao "makluanovsko". Kakve su praktično-političke konsekvence toga stanovišta?

Ja inzistiram na tome da ne želim da budem žrtva propagande zato što bi u tom trenutku pristao i na jednu propalu teoriju medija kao manipulativnog sredstva. Mediji ne funkcioniraju dakle u oba slučaja, u ideji da nekakav diktator ima pod kontrolom medije i onda drži, može manipulirati narodom i voditi politiku putem manipulacije, dakle modelirati stvarnost, kao i u ideji da treba dovoljno podržati slobodne medije u Srbiji pa kada jednog dana oni budu slobodni, kada ispravne informacije pruže narodu tada će se u narodu promijeniti svijest o stvarnosti a posljedica promijenjene svijesti će biti politička akcija pa će onda narod promijeniti vlast. Kod Encensbergera imamo tu ideju kontrajavnosti, protujavnosti i to je tzv. megafon model, gdje medij postoji kao megafon koji naravno samo treba biti dovoljno glasan da svi čuju istinu pa će se onda nešto promijeniti. Već je tada 70-ih godina taj model kritiziran jer se pokazalo da ljudi bez konkretne političke potrebe ne prepoznaju stvarnost. Ukoliko oni nemaju koncept političke akcije, da ne kažemo ideološku formu, oni ne mogu prepoznati stvarnost. Mislim da je ovo najbanalniji primijer – mogli ste prikazivati u jugoslavenskom ratu koliko god hoćete leševa, rana otvorenih, krvi, kostiju, glava, kokoši koje ključaju mozak, sve ste mogli. To je bila jedna ogromna hrpa tog materijala, međutim to nije funkcioniralo. Funkcioniralo je kada se u jednom trenutku pojavljuje Trnopolje, kada se masa tog zbivanja i užasa prepoznaje kao faš-

izam. Ne govorimo o tome da li je ili nije. Ne govorimo o cijeloj onoj priči između ITN-a i *Living Marxism*, o tome je li to bio koncentracijski logor ili nije, govorim samo o tome da mora postojati simbolički model da bi bilo akcije. Dakle, ne količina informacija, ne količina znanja itd. Po mome sudu to nije postojalo niti u Srbiji, niti je postojalo u Hrvatskoj.

Ne, neke su informacije zatajene, ljudima su se servirale informacije recimo o srpskim zločinima a hrvatski su prešućivani, međutim ljudi su znali dovoljno, što se tiče informacija imali su dovoljno informacija, zaboga pa to je bila atmosfera koja je bila dio svakidašnjeg života, šovinizam je li, pa nisam primjetio da je hrvatski narod ustao protiv šovinizma, da su skočili i rekli bez obzira na one viceve – vratite nam naše Srbe, evo vam vaši Hercegovci natrag – to je, dakle, bio vic, riječ je samo o tome da nije usljedila nikada nikakva akcija koja bi spriječila tok zbivanja. Za razliku od Slobodana Miloševića, Franjo Tuđman je umro. On bi možda izgubio te izbore, možda i ne bi, nema veze, ali je riječ o tome da nema žrtava propagande, jer je cijelo vreme postojala ta ideja da je srpski narod žrtva Miloševićeve propagande.

Ukaže li se to i tebi, suprotno standardnom poimanju stvari, Milošević kao žrtva manipulacije srpskog naroda?

Ponovo bih insistirao na tome da olako pripisujemo veliku moć medijima i očekujemo da obave poslove koji su poslovi političkih formi, političkih odluka i političkih organizacija – socijalnog substrata političkih promijena. Nema klase, šta ima u Srbiji drugo, šta je bilo osim nacije. Nije bilo ništa drugo. Pa ne može nacija sama sebe smijeniti, kao ni u Hrvatskoj i drugde, nije bilo

nikakvog drugog koncepta. Nije bilo nikakvog socijalnog agenta. Jedina ideja socijalnog agenta koja postoji na Zapadu jeste ideja tzv. civilnog društva i to je to prelijevanje Šorošovih para u institucije civilnog društva sa također idejom manipulabilnosti. Naime, civilno društvo kada postane dovoljno jako, onda će uspjeti promijeniti političku situaciju i nadmašiti moć parlamenta, političkih partija i svega ostaloga. To je ideja gdje autentično civilno društvo raste i zapravo obavlja posao nečega što je predstavnička reprezentivna demokracija. Dakle, na neki način ukida samu ulogu parlamenta unutar postojećeg sistema na onim točkama na kojima taj sistem ne može izaći sa sobom na kraj. I to je jedan teorijski sasvim jasan koncept, to je koncept habermasovski, je l', ideja jedne normativne vizije komunikativne zajednice kao nekakav utopijski model koji stoji pred nama pa mi svi djelujemo kao da će to jednog dana biti stvarnost. Dakle, u skladu sa projekcijom, utopijskom projekcijom toga. Drugim riječima, kada citiram to, onda insistiram na problemu a problem je – znalo se dovoljno ali nema akcije. Nema ko napraviti to. Možemo ići dalje i pokazati tačno kako su zapravo srpske odnosno beogradske demonstracije svojedobno bile recipirane na Zapadu. Niko nije postavljao uopće pitanje konkretne političke moći masa studenata i ostalih koji su bili na ulicama nego su svi promatrali to isključivo u kulturalističkim kategorijama. Jednostavno, ono što je *Wired* američki u to vrijeme napisao jeste da je to bila prva Internet revolucija u svijetu, to su napisali. To uopće nije imalo veze s tim hoće li srušiti Miloševića, koji će to biti oblik. Ne, naprosto za *Wired* su u tom trenutku Srbi, što bi se reklo, krijesta

vala svjetske povijesti, medijski apsolutno ispred svih i neposredno u vezi s Kalifornijom gdje u tom trenutku nastaje po njihovoj ideji tzv. digitalna nacija od Amerikanaca, gdje nestaju suprotnosti između demokrata i republikanaca i nastaje jedan novi socijalni supstrat buduće američke demokracije a to je ta tzv. *digital nations*. A Srbi su bili taj evropski pandan buduće digitalne nacije itd. I to dakle ne samo da Srbi nisu bili nikakvi Balkanci koji se kolju nego su u tom trenutku bili sam špic svijetske povijesti. Dakle, ovisi o tim ideološkim elementima, formama da li ćemo nešto prepoznati i u kojem smjeru. Pri čemu ono što se neprestano ponavlja, neprestano se događa da se politička stvarnost u ime i u formi kulturnih kategorija jednostavno potiskuje. Kao što cijela ideologija ljudskih prava koja se zbiva kao argumentacija za intervenciju jednostavno ne nalazi svoj politički konkretni izraz u nekoj konkretnoj političkoj formi. Dobro, OK, jesu, krše se ljudska prava ali koju ćemo dati formu toga da se poštuju ljudska prava na Kosovu, pa se ona kao što znamo ne poštuju. Sada slabiji element plaća cijenu. Srpski, je li? Kao što znamo, Kosovo postaje etnički čisto. Dakle, bombardira se zato da se spriječi etnički čisto Kosovo ali se onda ostvaruje etnički čisto Kosovo. To je naravno poraz.

Ono što se dogodilo jeste poraz demokracije koji danas, sa 5. oktobrom, izgleda kao velika pobjeda demokracije nad komunizmom. Nju možemo shvatiti kao oblik kulturalizacije odnosno shvaćanja političkih problema kao predominantno kulturnih fenomena. Što i jest bit teorije antitotalitarizma koja kaže da je boljševička revolucija na primjer primena azijskog modela despotizma protiv evropskog

modela demokracije itd. Pa je onda u tom smislu, ako hoćete, sa Miloševićem i pala Azija bez obzira na kontrafaktičnost te činjenice i na dalju rasističku primjenu koju će to uskoro sa Kinezima ovdje imati. Pri čemu – još jedan moment – u svom rasističkom odnosu prema Albancima Srbi nisu nikakva balkanska nacija nego moderna evropska nacija. U Njemačkoj postoje, samo što to ljudi ne znaju, stotine mrtvih u rasističkim ispadima skinsa odnosno desničara, pri čemu se događaju zločini kakvi u tzv. mirnodopskoj situaciji nisu zabilježeni u odnosu između Srba i Albanaca. Dakle, imate od prije par dana slučaj Jozefa, šestogodišnjeg dječaka kojeg su na gradskom bazenu uhvatili, mučili ga elektrošokovima pred svima i onda ga udavili u tom bazenu proglasivši da je stradao nesretnim slučajem, pri čemu je, naravno, cijelo to mjesto ili šutnjom ili aktivnošću sudjelovalo u tome. To je ogroman, to je fantastičan škandal. To postoji. Nedavno sam rekao da postoji intenzivan rasizam kao faktum i kao fenomen, ali postoji svaki puta kada izađu rasisti izađu i konrarasisti. Svaki puta kada su demonstracije skinsa onda su i kontrademonstracije, tako da je to manje-više otvoreni politički konflikt. Ali kada su hrvatski ideolozi govorili da su Srbi balkanski primitivni element koji spriječava hrvatsku naciju da ostvari svoju tisućljetnu želju da bude autentični dio zapadne Evrope, onda oni nisu naprosto lagali ili varali javnost nego su se ponašali onako kako će se Evropa morati ponašati u trenutku kada će morati definirati svoje granice. Kada će morati reći – ne, Rusi nisu Evropa. I ta odluka da Rusi nisu Evropa jeste rasistička. Ona je kulturrasistička. Dakle, rasizam je element bez koga se ne može, bez koga se ne odvija politika na suvreme-

nom zapadu. Ponavljam još jedanput da je u svim našim nacijama taj element o kome uopće ne govorimo, o tom rasističkom elementu nešto što nas je uvijek činilo tipično evropskim suvremenim nacijama. I Hrvate i Srbe i Slovence u različitim modalitetima, jer dok Hrvati prema Srbima, pretpostavljam, jesu rasisti, mislim da Srbi prema Hrvatima nisu.

Kako vidiš ulogu tzv. nevladinog sektora u Hrvatskoj danas?
Vi ćete proći kroz istu fazu. Pokazalo se da su projekti civilnog društva instrumentalni projekti, to jest imali su političku funkciju. Trebali su potpomoći dvije stvari, rušenje nacionalističkih kvazi ili konkretnih diktatura i trebali su osigurati ili potvrditi želju Zapada, odnosno fantazam da je on strašno aktivan na ovim prostorima i da čini nešto politički relevantno. To je uloga koju je ta scena odigrala. Tipično za razvoj političkog projekta svakog civilnog društva bilo ono što je počelo sa Solidarnošću u Poljskoj, Mađarskoj, cijeloj Istočnoj Evropi, da se u trenutku konačne demokratizacije, pobjede liberalne demokracije ono jednostavno se rasplinjuje u novoj institucionalizaciji. To je sudbina svih tih projekata. Oni su završili, okončali svoju povijesnu ulogu, i idu sa scene. Nitko, a to znači u prvom redu Zapad nije uspio definirati radikalnu političku ulogu civilnog društva u suvremenim zapadnim demokracijama premda postoje teorije, ideje – na primer Habermasova, zna se ko sasvim točno tko zastupa teoriju ključne uloge civilnog društva u produbljenju demokracije, realizacije demokracije, Rato Koen i tako dalje, to su poznate teorije samo je riječ o tome da načelno to ne funkcioniра. Velika historijska uloga civilnog društva je sa postizanjem svoga

cilja okončana – nitko više srpsko civilno društvo nakon 5. oktobra neće financirati sa toliko para kao prije tog datuma, i to je svakome jasno. Međutim, ono što ostaje i što je vrijednost su iskustva i sve treba učiniti da ona budu reflektirana i budu uključena u budućnost. U mjeri u kojoj je to moguće, premda veoma skromno, ta iskustva se ugrađuju i po mom sudu nedovoljno. Ugrađuje se personalno, mislim da su teme kojima se bavimo ovdje sad u Beogradu, dio tog iskustva, kao što je i priča o *Arkzinu* svakako upotrebljiva u razmišljanju što su suvremeni mediji, koji je odnos politike i kulture u današnjem svijetu, šta znači kulturalizacija, šta depolitizacija... Za razumjevanje naše pozicije u suvremenu svijetu ta iskustva su ključna.

Na koji način će se odvijati buduća kulturna razmena između Srbije i Hrvatske?

Tu neće biti nikakvog problema. Tek kad se sretnu hrvatski i srpski nacionalisti, rasplamsat će se prava ljubav među našim kulturama. Pa tek oni mogu jedni druge odlično razumjeti, tek se oni mogu duboko uživjeti jedni u druge. Budućnost nam je u tom smislu ružičasta i evo već bježim od nje. Ja sam samo nesporazum i neće dugo potrajati dok se to ne otkrije. Srbija, srpski narod, srpska kultura, srpska duhovnost, pogotovo ova nova pravoslavno klerikalna, to smeće takozvane duhovne obnove, to me ne zanima i ne želim imati ništa s tim. Do Srba mi je stalo taman koliko i do Hrvata.

Ipak, Srbija posle Miloševića jeste nešto sasvim drugo. Je li ona kao takva (naizgled: "normalna") postojala i ranije?

Može se pronaći dovoljno ličnosti iz srpske povijesti koje su bile autentični Evropljani i ko-

je su se borile protiv užasa osmanlijske ostavštine istoka i azijatizma, oni su poslije u svom anti-komunizmu tvrdili da je titoizam boljševički azijski princip koji uništava autentični evropski identitet srpske građanske klase. To su elementi kojima su Srbi podijeljeni. Što se mene tiče, antigermanizam je samo najiracionalniji oblik rasističkog simptoma kod Srba. Ključni i temeljni odnos koji ih je takođe deset godina određivao jeste odnos prema Albancima. I ne samo deset godina. To je ono što je onemogućavalo i još onemogućuje Srbe da stvore bilo koji politički upotrebljiv projekt svog budućeg odnosa sa Albancima. Oni to ne mogu jer su ograničeni svojim rasizmom. Pri čemu to ne može niti takozvana međunarodna zajednica. Međunarodna zajednica ima jedno opravdanje – ona nije odavde. Međunarodna zajednica ne mora živjeti sa Albancima i ne mora nitko očekivati od Amerikanca da uči albanski zato što Amerikanac neće živjeti Prištini. Za Srbina koji bi da bi ostvario suživot morao učiti albanski to je otprilike kao prelazak Himalaja bosim nogama.

Približava li se i u Srbiji – po tvom mišljenju – "pravi" trenutak za ozbiljniju kritiku novih vlasti?

Pitanje pravog vremena se ne postavlja za subjekte koji nemaju političku moć, materijalnu silu, nemaju ideološku, političku, vojnu i svaku drugu infrastrukturu iza sebe, pa da mogu razmišljati o pitanjima strategije i taktike. Pitanje kritike, pravog trenutka za nju, u situaciji u kojoj se mi nalazimo potpuno je suvišno. Svaki trenutak je pravi trenutak, jer ukoliko bismo uopće postavili takvo pitanje moglo bi nam se dogoditi kao što se događa generacijama, kom-

pletnim intelektualnim elitama da prožive dekadu katastrofe ne dočekavši pravo vreme za kritike. Dolazeći ponovo u trenutak da je moraju za slijedeću dekadu odlagati. Pravi trenutak kritike je u svakom trenutku.

Sa kakvim osećanjima danas sagledavaš sveukupni vlastiti intelektualni, etički i politički engagement tokom devedesetih?

Naravno da sam nezadovoljan. Kad samo pomislim koliko sam toga morao a nisam zato što sam glup, lijen, nedorečen, ružan, zao... nisam to uspio. Naravno da se sve moglo napraviti bolje no što se napravilo. Međutim, da ponovim onaj poznati refren *je n'est regretter rien*, dakle ne, nisam propustio ni jednu priliku da se uključim u hrvatski mainstream, nisam se osjetio zakinutim ni za kakvo političko priznanje posle pada Tuđmana, niti imam bilo kakav osjećaj resantimana prema Hrvatskoj, kao ni želju da se vratim. Najvažnije mi je što živim puno bliže realnosti, što je realnost svijesti o vlastitoj vrijednosti. Prisiljen sam na skromnost, ne mogu si umisliti sebe kao nešto važno. Na njemačkom govornom području od skoro 90 milijuna ljudi, gde je kulturno i intelektualno tržište ispunjeno takvom brutalnom žestokom konkurencijom u kojoj velikani, ljudi koji se uspjevaju popeti na sam tron, sutra padaju u zaborav, i to je normalno. To je nešto što je realnost intelektualnosti. Ovdje su intelektualci precijenjeni, u svakom pogledu. Precijenjeni su po svom uticaju na politiku, svojoj važnosti u izgradnji kulturnog identiteta, kulture uopće, mislim čak da su finacijski precijenjeni, da s obzirom na njihov učinak, na kvalitetu ideja žive predobro. Pogledajte sve te akademike... Pa to je sramota... Za mene bi bilo ispod časti da postanem član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. To bi za mene definitivno bila uvreda. Kao što bi bilo, što je potpuno nezamislivo, da postanem član Hrvatskog PEN-a, pa nisam na to valjda spao. Član sam, odnosno sudionik, nisam nigdje nikakav član, sudionik sam stanovitih projekata koje imaju svoj početak, svoje trajanje i svoj kraj. Tipično ljudsko – kao rođenje, život i smrt. Što je potpuno normalno, u čemu se griješi, u čemu se stvara, u čemu postoji mogućnost kreativnosti... I u tom smislu osjećam se ispunjenim. Naravno da se sve dâ napraviti bolje. Moj nedostatak ne da se ispuniti klasičnim priznanjima u našim okvirima.